

PRIKAZ KNJIGE

Ljudi s margine. Prilozi iz socijalne historije Banske Hrvatske u 19. stoljeću

LUKA PEJIĆ (ur.)

Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku, 2024., 397 str.

Uzbudljiv zbornik objavljen krajem 2024. godine u Osijeku pod naslovom *Ljudi s margine: Prilozi iz socijalne historije Banske Hrvatske u 19. stoljeću* uključuje jedanaest zanimljivih radova, mahom povjesničara mlađe i srednje generacije, uz uredništvo Luke Pejića, višeg asistenta na Odsjeku za povijest osječkog Filozofskog fakulteta.

Publikacija pritom nema samo ambiciju okupiti na jednom mjestu istraživače sličnih ili podudarajućih interesa, već i intervenirati u domaću historiografiju 19. stoljeća. Naime, kao što u programatskom predgovoru navodi urednik, hrvatska historiografija još uvijek neopravdano znatnu pažnju daje velikim nacionalnim narativima, diplomatskoj povijesti i znamenitim ličnostima, značajno zaostajući za ne tako novim trendovima svjetske historiografije. “Trend” kojeg ovaj zbornik u tom smislu nastoji promovirati je onaj tip istraživanja koji se obično veže uz pojam “historije odozdo”, a koji ne samo da pojačanu pažnju daje onima s dna društvene ljestvice, nego im i nastoji dati poziciju aktera historijskih događanja i procesa te konstruirati narativ iz njihove perspektive.

Ključni uzori na koje se urednik poziva su klasici tog tipa pristupa, poput još uvijek na hrvatski neprevedenog *Stvaranja engleske radničke klase* E. P. Thompsona (1963.), knjige koja je pokrenula čitav niz trendova u humanistici, a ne samo historiografiji, kao i *Narodna povijest SAD-a* Howarda Zinna (1980., prevedena 2012.). No, ako govorimo o hrvatskom ili jugoslavenskom kontekstu, teško se do kraja složiti sa konstatacijom da su društveni akteri van “znamenitih muškaraca i njihovih podviga” dosad uglavnom izostajali kao predmet historiografskog interesa.

Naime, političko uređenje jugoslavenskog prostora u drugoj polovini prošlog stoljeća vjerojatno je i snažnije nametalo historiografsku temu rane povijesti radničkog pokreta nego što je to bio slučaj u engleskoj, američkoj i francuskoj historiografiji, koje se navode kao avangardne u tom smislu. Josip Cazi svoja *Prva radnička društva u Hrvatskoj (1860 — 1880)*, s okvirnom kronologijom i izborom izvora, objavljuje još 1950. i ta tema ostaje njegova istraživačka preokupacija narednih desetljeća. Već 1961. u Zagrebu se osniva i Institut za historiju radničkog pokreta, čiji je nasljednik današnji Hrvatski institut za povijest. Ako se složimo s urednikom ovog zbornika da je nedostatak interesa za socijalne u odnosu na nacionalne teme, i za subalterne aktere nasuprot “znamenitima”, posljedica određenog zaostajanja domaće historiografije, onda valja primijetiti i kako je to zaostajanje imalo specifičnu povijesnu trajektoriju, koja se znatno razlikuje od one zapadnih historiografija.

Naravno, jugoslavenska historiografija radničkih pokreta (pa i ranijih seljačkih pokreta) bila je u određenoj mjeri opterećena potrebom heroizacije aktera, kao i svojevrsnim teleološkim shvaćanjem koje je trebalo implicirati neminovan razvoj, odnosno kontinuiranu progresiju tog pokreta prema ideji samoupravnog socijalizma. U tom smislu, postoje značajne razlike između takve historiografije i Thompsonovog humanizirajućeg interesa za pojedince, često heterodokсне gubitnike, aktere nekih od već zaboravljenih mrtvih rukavaca radničkog pokreta. Naposljetku, Thompsonova radnička historija je i polemička, usmjerena upravo protiv tada dominantnog oblika marksizma, inzistirajući umjesto toga na dubokim korijenima engleskog radničkog pokreta u metodizmu i drugim nonkonformističkim kršćanskim denominacijama.

U tom smislu, povijest ranog radničkog pokreta na ovim prostorima svakako zaslužuje ponovnu pažnju hrvatske historiografije i velika je sreća da se tom temom posljednjih godina intenzivno bave neki od suradnika na ovom zborniku, poput urednika Luke Pejića (povremeno i sa posebnim interesima za kasnije marginalizirane pravce tog pokreta poput anarhizma), Ane Rajković Pejić i Valentine Kezić. Međutim, osim u jednom radu, radnički pokret nije centralna tema zbornika *Ljudi s margine*, već se on bavi različitim *marginalnim* grupama, od vjerskih i nacionalnih manjina, do dezertera i pacijenata psihijatrijskih institucija.

Tako Danijel Vojak, svakako najaktivniji istraživač romskih tema u domaćoj historiografiji, piše o položaju te zajednice u 19. stoljeću. Pored kratkog uvoda o historijatu (proto)državnog odnosa prema Romima, rad daje pregled

demografskih podataka u periodu 1880. — 1910., kao i brojne primjere anti-ciganizma u retorici i politici. Iako striktno govoreći metodološki ne spada u historiografiju odozdo, rad daje vrlo zanimljiv i koristan pregled.

Članak Ljiljane Dobrovšak o antisemitizmu na prijelazu 19. u 20. stoljeće donosi važne – i osvjetljava dugo potiskivane – primjere domaćeg antisemitizma. Međutim, povremeno je opterećen paušalnim konstatacijama koje su slabo dokazivane argumentacijom ili referencama. To uključuje, primjerice, tvrdnju kako je antisemitizam bio izraženiji u Pravoslavnoj crkvi nego u Katoličkoj i Protestantskoj (sic!) jer Pravoslavna crkva “nije potpala pod utjecaj prosvjetiteljstva”. Izrazito kompleksno pitanje odnosa osamnaestostoljetnog prosvjetiteljstva s religijskim institucijama, uključujući Katoličku crkvu i različite protestantske denominacije, predmet je žustrih polemika u historiografiji, a posljednjih desetljeća je taj odnos i u pravoslavnim crkvenim hijerarhijama dobio zasluženu pažnju.¹ Vjerojatno je pod utjecajem polemičke, pa i pamfletske literature koja se obilno citira (M. Artuković) postavljeno i pomalo nejasno istraživačko pitanje je li Hrvatska u ovom periodu zemlja bez antisemitizma ili pak zemlja osobito opterećena antisemitizmom, iako nije jasno zašto bi ijedna od ovih pretpostavki bila vjerojatna.

Rad Veljka Maksića o fenomenu prosjačenja i njegovim odjecima ne donosi samo pregled tiska i redarstvenih arhivskih dokumenata o navedenoj temi te korisne kvantitativne podatke, nego nastoji ući dublje fenomenološki u temu, pokušavajući ponuditi objašnjenje za opsesivni strah institucija i “javnog mnijenja” od ove, jedne od najvidljivijih manifestacije siromaštva. Štefka Batinić pak u članku o siročadi daje historijat razvoja institucija, uključujući crkvene i državne, za zbrinjavanje (siromašne) djece, što je relativno nova pojava u 19. stoljeću. Također, daje i pregled promjena u društvenom odnosu prema siromaštvu i djetinjstvu, od pravnih do medicinskih aspekata.

Baveći se pitanjem strukturalne podređenosti žena u ovom periodu, koja u velikoj mjeri pogoduje razvoju marginalizacije, Ana Rajković Pejić pokriva i teme normalizirane mizoginije tadašnjeg tiska, te posebno naglašava razlike u ženskom iskustvu s obzirom na klasnu diferencijaciju. Katarina Horvat u ovom zborniku nastavlja svoja istraživanja o kućnoj posluži u Hrvatskoj na samom kraju 19. stoljeća. Radi se o populaciji koja čini znatan dio stanovništva,

1 Usp. *Enlightenment and Religion in the Orthodox World*. Paschalis Kitromilides (ur.). Oxford: Voltaire Foundation, 2016.

čije je ponašanje striktno državno regulirano, što mu daje vrlo malo prostora izvan radnog vremena ili mjesta, a koje je izloženo dodatnoj socijalnoj marginalizaciji, u slučaju nezaposlenosti ili konflikta s poslodavcem.

Još detaljnije se klasnim odnosima bavi Valentina Kezić u radu o nastanku i položaju radništva, procesima industrijalizacije i proletarizacije jednog dijela seljaštva u Hrvatskoj i Slavoniji u 19. stoljeću. Iako uglavnom na temelju literature, radi se o dobro i atraktivno pisanom pregledu povijesti ovih fenomena. Rad Luke Pejića bavi se fenomenom kriminaliteta i transformacijama državnih mehanizama kontrole i kažnjavanja, uglavnom na temelju literature, ali i sa brojnim lokalnim primjerima, nastavljajući tako u lokalnom kontekstu važnu diskusiju o ambivalentnom odnosu modernizacijskih procesa i mehanizama discipliniranja populacije. U sličnom tonu, ali na temelju primarnih izvora, Vinko Korotaj Drača piše o razvoju psihijatrije, njezinim vezama s kriminalizacijom devijantnosti i strahom od klasne, rodne i druge transgresije koji povremeno stoji iza tih procesa. Članak Ive Salopek Bogavčić o alkoholizmu je zanimljiv i dobro istražen, iako u njemu nije pokriven aspekt antialkoholne moralne panike kao mehanizma društvene kontrole, što je zajednička linija prethodna dva rada. Naposljetku, Zrinko Novosel piše o zelenom kadru, vječno zanimljivom fenomenu, za čije daljnje istraživanje daje korisne smjernice, iako se čini da u analizi sudionika i njihovih motivacija pitanje (izrazito nejednakog) vlasništva nad zemljom ostaje neopravdano zapostavljeno.

Navedimo još jedan moment koji zaslužuje ponovno promišljanje. Naime, u podnaslovu i dijelu radova koristi se termin "Banska Hrvatska". Većina radova bavi se područjem Kraljevina ili Kraljevine Hrvatske i Slavonije, te nešto manje i Vojnom krajinom. U većem dijelu 19. stoljeća striktno govoreći termin "Banska Hrvatska" u najboljem slučaju odnosi se na tek jedan dio tog područja. Situacija je nešto jednostavnija kada se piše o razdoblju nakon 1868., odnosno 1881. No, bez potrebe da ulazimo u pitanje koliko je anakrono ili opravdano i dalje inzistirati na tituliranju tog teritorija po instituciji bana, čini se da bi historijski opravdan, a intuitivniji termin "Hrvatska i Slavonija" bio sasvim dovoljan.

Na kraju publikacije nalaze se sugestije za dodatnu literaturu za svaku temu, a svi tekstovi su opremljeni ilustracijama ili fotografijama iz onodobnog tiska. Sama publikacija je lijepo i atraktivno prelomljena, što nažalost nije uvijek slučaj u hrvatskoj historiografiji. Naposljetku – iako je to u eri digitalnog tiska manje važno nego ikad prije – ipak podatak da je tiraž ove knjige, koja bi

trebala biti dio osnovne literature za historiografsko obrazovanje u Hrvatskoj i to ne samo na univerzitetskoj razini, mizernih sedamdeset (70) komada, služi kao određeni društveni komentar sam po sebi.

Nikola Vukobratović
Arhiv Srba u Hrvatskoj